

OBSAH

Pozdní nekrolog	5
Mnoho jmen, jedna nemoc.....	8
Pfeifferův bacil	14
Horečka, kašel, bolesti hlavy	18
Zápaly plic při chřipce	20
Zvláštnosti španělské chřipky	22
Předcházení chřipce	24
Nejasný původ	35
Průběh ve vlnách	37
Předehra v centrální Číně	39
Začátky v Kansasu	44
Jarní horečka v Evropě	49
Květen v Madridu.....	52
Flanderská horečka	55
Jedna jediná marodka	63
Vítr a počasí	67
Letní chřipka	70
O výzbroji lékařů	77
Přes moře	83
Září 1918 – umírání ve velkém začíná	90
Říjen 1918 – na vrcholu pandemie.....	94
Chřipkový podzim v Rakousku.....	98
Ani lékaři, ani aspirin	103
Vřící kotel Amerika.....	106
Hřbitovní kvítí	116
Fáma o chřipkovém moru.....	123
Horečnatý mír 1918.....	127
Třetí vlna 1919	136
Dozvuky 1920	144
Čas epidemiologů	150
Španělské chřipce na stopě	156
Poznámky.....	162
Slovníček odborných lékařských pojmů	166
Zdroje vyobrazení.....	167

TITULNÍ STRANA: Spolupracovnice Červeného kříže vyrábějí ochranné masky proti chřipce, Camp Boston, Massachusetts, 1918.

VLEVO: Muž s ochrannou maskou na obličeji dezinfikuje horní plošinu autobusu londýnské General Omnibus Company, 1920.

MYSTERIOUS PLAGUE IS SWEEPING SPAIN

(By United Press)

Madrid, May 28.—A mysterious plague is sweeping Spain without death. It resembles influenza. Forty per cent of the population is affected, the king, the premier and three ministers of the cabinet being among the victims. Many business concerns have suspended business.
—Help the Red Cross—

700 SPANIARDS DIE OF PLAGUE

Plague Spreads

(United Press London Wire)
MADRID, May 19.—The mysterious plague is spreading throughout Spain. There are 82,000 cases in Madrid alone. The condition of King Alfonso, who apparently is suffering with the disease, which resembles influenza, has caused suspension of all royal activities.

PLAGUE IS SPREADING

111 Deaths in Spain From Mysterious Disease in One Day.

Madrid, June 3.—The mysterious plague which resembles influenza has spread to Morocco, according to a dispatch received here today. The Spanish garrison there has become affected.

MYSTERIOUS DISEASE.

MADRID, May 28.
A mysterious epidemic is spreading throughout the country at an alarming rate. Forty per cent of the population has been stricken. The railways, tramways, factories, newspapers, schools, and theatres are seriously disorganised owing to the depletion of the staffs. Many premises have been closed. Military manoeuvres have been suspended. Some of the symptoms resemble influenza, but in many cases the victims have sudden fits. The King and several Ministers are ill. Few deaths have taken place.

Noviny referují o záhadném moru ve Španělsku. Odshora: *The Bermidji Daily Pioneer*, 28. května 1918; *The Seattle Star*, 3. června 1918; *The Tacoma Times*, 30. května 1918; *The Topeka State Journal*, 3. června 1918; *The Week (Brisbane)*, 31. května 1918.

KVĚTEN V MADRIDU

Po zprávě novin *ABC* v Madridu se koncem května množí pověsti o záhadné epidemii ve Španělsku.⁷⁰ Lidé se právě sešli na slavnosti svatého Isidora, aby si popovídali, popili, zasmáli se. Nato referuje španělský sanitní inspektor, že z Madridu se nákaza rozšířila do všech provincií, „obzvláště silně zasáhla všechna místa, kde se shromažďuje větší počet lidí jako kasárna, divadla, veřejné úřady, továrny“.⁷¹

Z hlediska diferenciální diagnostiky záhadné epidemie je třeba pomýšlet i na nemoci, které jsou endemické převážně v tropech a subtropích, jako je maltská horečka, kterou však lze sérologicky snadno identifikovat, a benigní Dengova horečka, která se chřipce v mnohém podobá. Povaha španělské epidemie je ještě nejasná, přenos se děje vzduchem, eventuálně rovněž prostřednictvím much nebo komárů.⁷² Nemoci jako tyfus, choleru, mor nebo úplavici však nelze vyloučit, protože úmrtí nejsou zpočátku ještě hlášena. Neobvykle silné rozšíření epidemie je považováno za důsledek intenzivního kolísání teplot.⁷³

Koncem měsíce dění kulminuje, přes většinou neškodný průběh nemoci jsou pozorovány i životu nebezpečné pneumonie. Jen v samotném Madridu je nové nemoci připisováno 56 úmrtí. O chřipkové epidemii se však v hlášeních z Madridu zprvu nemluví, jen o nějaké nové nemoci, se kterou laboruje král Alfonso XIII., jak 27. května telegrafuje agentura Reuters. Zpráva je následujícího dne převzata londýnskými *Timesy*. Onemocněl i ministerský předseda a několik ministrů. Šušká se, že nemoc do země zavlekli po železnici španělští a portugalské dělníci putující za prací z místa na místo. Koncem května referuje portugalský časopis *Medicina Contemporânea* již o 200 000 Španělech, kteří onemocněli chřipkou, a Agencia Fabra hlásí agentuře Reuters do Londýna: „A strange form of disease of epidemic character has

appeared in Madrid. The epidemic is of a mild nature, no deaths having been reported.“ („Podivná forma choroby epidemické povahy se objevila v Madridu. Epidemie má mírný průběh, nebyla hlášena žádná úmrtí.“)⁷⁴ V zemích vedoucích válku bdí nad takovými

tiskovými zprávami cenzura, ve Španělsku mohou reportéři psát o epidemii bez zábran. A i když nákaza nemá svůj původ na Pyrenejském poloostrově, označení „španělská nemoc“ najednou rychle zdomácní.⁷⁵

Španělské úřady se proti klíčícím fámám okamžitě začnou bránit – Španělsko není v žádném případě místem původu infekce. Pokud jde o onemocnění španělského krále, prohlašuje se, že Alfonso XIII. trpí pouze lehkým nachlazením, jež mu nebrání přijímat hosty, pořádat recepce nebo projížďky. Francouzská agentura Havas pustila do světa ohledně rozsahu a povahy influenzy přehnané zprávy, což mělo své politické motivy. Francouzské vládě přitom šlo o to, zabránit masovému útěku movitých Francouzů z Paříže, jenž pokračoval v důsledku německé ofenzívy. Chřipka se ve Španělsku vyskytuje v květnu velmi často a je letos dokonce mírnější než v uplynulých letech.⁷⁶

Tisíc osm set kilometrů dále na východ: na Dunaji si lámou hlavu nad etiologií podivné nemoci, jejíž úmrtnost je zprvu ještě velmi malá. Vídeňský lékař Mikuláš rytíř von Jagić, spatřuje určitou podobnost s velkými epidemiemi chřipky let 1889/90, povaha španělské epidemie je však

NAHOŘE: I v roce 1918 slaví ve Španělsku kolem 15. května svátek na počest svatého Isidora jako skutečnou lidovou pouť.

DOLE: Král Alfons XIII. Španělský (kolem roku 1923).

BLAME U-BOATS FOR EPIDEMIC

Spaniards Believe Interned Men Brought Disease to Country

Madrid, May 30.—The Spanish people are of the belief that the mysterious epidemic which has spread over the country and which resembles influenza, was brought to Spain by German submarines. There are several cases among the crews of interned German U-boats. Some persons are of the opinion that the epidemic has been spread by microbes blown from the battlefronts.

PRAVÁ STRANA NAHOŘE: Novinové zprávy o onemocnění německých vojáků španělskou chřipkou. Shora dolů: *Le Figaro*, 24. května 1918; *Tulsa Daily World*, 27. června 1918; *Arizona Republican*, 27. června 1918.

PRAVÁ STRANA DOLE: Vrchní velitel týlových vojsk Erich Ludendorff ve své pracovně v Hlavním stanu, 1918.

NAHOŘE: Tisk činí odpovědnými za šíření chřipky německé ponorky. *Evening Public Ledger*, 30. května 1918.

DOLE: Prarodiče 45. prezidenta Spojených států amerických Elizabeth Christová a Frederick Trump, kolem roku 1918.

ještě nejasná.⁷⁷ Nemoci jako tyfus, cholera, mor nebo úplavici lze však vyloučit.

Nemoc zuří i v dalších částech Španělska, například v Barceloně, kde jen během prvního roku chřipky zemře 1535 lidí nebo v Cartageně na pobřeží Středozemního moře, kde kotví legendární německá ponorka U-39, jejíž internovaná posádka leží s chřipkou a horečkou.⁷⁸ Holandská Nieuwsbureau ví o 100 000 pacientech upoutaných na lůžko v Madridu. Při počtech onemocnění dosahujících 30 až 40 procent je narušena tramvajová doprava nebo telegrafní styk.⁷⁹ V po-

lovině června je referováno, že chřipka hlášená v Madridu se dala na ústup a také král Alfonso XIII. je opět zcela zdravý, ukázalo se však, že nemoc je přece jen komplikovanější, než se dosud myslelo. Od vypuknutí epidemie se míra úmrtnosti výrazně zvýšila.⁸⁰ V červnu 1918 zemře na chřipku stále ještě 220 obyvatel Madridu.

O následujícím případě chřipky noviny v Evropě nereferují: 27. května 1918, v Den obětí války, umírá v New Yorku na zápal plic americký podnikatel s nemovitostmi a restaurátér německého původu Frederick Trump. Přistěhovalec z Kallstadu ve Falci je jednou z raných obětí španělské chřipky. O sto let později se o jeho vnukovi bude mluvit jako o 45. prezidentovi Spojených států.

FLANDERSKÁ HOREČKA

Ještě předtím než epidemie začne plnit novinové sloupky ve středoevropském zázemí, udělají s ní zkušenost vojáci Ústředních mocností i Dohody na frontách světové války.

Když začátkem června některé listy s odvoláním na noviny *New York World* referují o případech úmrtí v americké armádě jak na západní frontě, tak v samotné Americe, spojitost s případy chřipky ve Španělsku je nabíledni.⁸¹ Američané se stanou terčem posměchu ze strany válečných protivníků: „Chřipka s následným smrtelným zápalom plic schvacuje americkou mládež, válečníci z druhé strany oceánu snášejí polní útrapy v evropském klimatu očividně špatně.“⁸²

To, že nákaza už dávno obchází i mezi německými vojáky, zakazuje šířit cenzura, na veřejnost však stále znovu pronikají zneklidňující zprávy. Odvážné anekdoty vyprávějí o kontaktech s nepřátelskými vojáky,

L'OFFENSIVE ET L'INFUENZA

L'inertie de l'infanterie allemande, qui persiste, ne serait-elle pas due à ce que, comme nous l'avons indiqué déjà, le moral de l'ennemi a baissé sur le front comme à l'arrière ? Il est maintenant à la connaissance de nos chefs que les bruits qui ont couru de mutineries diverses dans l'armée allemande sont confirmés. Ces mutineries se sont produites dans plusieurs divisions sur le front occidental.

Influenza Spreads Among Hun Soldiers

LONDON, June 24.—Influenza is now epidemic all along the German front, according to advices received here from the Dutch frontier, and the prevalence of this ailment is said to be hampering the preparations for offensive operations. Army doctors say that unless even the light cases are removed from the units it will be difficult to prevent further spread of the epidemic.

GERMAN SOLDIERS SUFFER FROM GRIP

Staniční lůžkové oddělení nemocnice amerického námořnictva v Mare Island v Kalifornii, listopad 1918.

v jejichž důsledku se přenáší chřipka do vlastních řad. Řeč je kupříkladu o rakouských útočných jednotkách, které najdou v dobytých italských pozicích těžce nemocné protivníky. Císařští se nejprve domnívají, že jde o účinek bojových plynů, a až později poznají, že nepřítel skolila chřipka.⁸³

Internista Gustav von Bergmann ví o německých praporech, které se v nějakém tunelu dostaly do přímého kontaktu s nakaženými pluky a hovoří o nakažení při bojích zblízka proti Američanům.⁸⁴

Začátkem června 1918 se chřipka projeví na celých širokých divizních úsecích fronty u Ailette, 6. až 8. června začínají „masová onemocnění chřipkou, vyskytující se do té doby pouze u vojsk Dohody, zachvacovat i německé jednotky“,⁸⁵ přičemž se chřipka zpočátku ještě prezentuje ze své mírnější stránky: „Asi čtvrtina až třetina stavu všech jednotek postupně

onemocněla a epidemie trvala, přiživována střídáním osádky, příchodem jednotek na výcvik, po dobu měsíců července, srpna a září s měnící se intenzitou, ale stále stejným klinickým obrazem“, píše Egon Frey ve *Wiener klinische Wochenschrift* a pokračuje: „Nikdy žádné komplikace, žádný případ úmrtí!“⁸⁶ Zprávy o průběhu chřipky jsou rozporuplné. Protože symptomy u mužů jsou si často podivuhodně podobné, mluví vojáci o „kamarádkské chřipce“.⁸⁷

V polních sanitních zařízeních není vždycky jednoduché odlišit vysokou chřipkovou horečku od horečky pocházející z infikovaných ran válečných zranění, jak vyplývá z lapidární zprávy bývalého polního lékaře Hermanna Kahlera: „Skutečně se na začátku epidemie, kdy ještě člověk nebyl tak důvěrně obeznámen

VLEVO NAHOŘE: C. a k. záložní nemocnice č. 2 v Pardubicích, dějiště chřipky v Čechách, kolem roku 1918.

VLEVO DOLE: Řady stanů s pacienty s chřipkou v Emery Hill v Lawrence, Massachusetts, květen 1919.

VPRAVO: Cesta za nemocnými na motocyklu s postranním vozíkem na Novém Zélandu, 1918.

Epidemie podle módy. „– Bože můj! Jdete na frontu? – Ne, do kina...“ *Le Rire*, 20. listopadu 1918.

Pochodující vojáci s ochrannými maskami, historický filmový snímek, kolem roku 1918.

těžce je postižen protivník. Zároveň připouští, že protivník by mohl být schopen použít chřipku jako biologickou zbraň. V řadě dopisů vrchnímu inspektorovi sanitní služby Spojených států je třeba vyjadřována domněnka, že infekci rozšířili Němci. Jednou se tvrdí, že chřipku v táborech a mezi civilním obyvatelstvem rozšířili agenti císaře Viléma, jindy zase byly v amerických rybolovných oblastech spatřeny německé ponorky při vysazování infikovaných ryb. A konečně: firma Bayer prý kontaminovala aspirinové tablety původci chřipky.⁹³ Než o španělské chřipce by se mělo spíše mluvit o německém moru, myslí si někteří.

Třetího října 1918 uvede Ludendorff na jednání s říšským kancléřem Maxem von Badenem důvody ztroskotání německých vojenských operací a jmenuje přitom vedle masového nasazení tanků a nedostatku brambor explicitě i chřipku.⁹⁴ Okolnost, že pandemie spadá časově v jedno s posledními měsíci války, nastoluje řadu hypotetických otázek. Jak spolu souvisí válečné dění a exploze chřipky? Jakou roli hrají například zprávy o raném vypuknutí nemoci v amerických vojenských kempech nebo u čínských nájemních dělníků,

kterí na lodích plují kolem zeměkoule právě ve chvíli, kdy v jejich rodných krajích řádí nemoc podobná chřipce. Jak důležité jsou nákladní lodě uzpůsobené pro transport jednotek, jež přivážejí do Evropy rekruty nemocné chřipkou a plavby lodí plných kašlajících a hořečkou sužovaných vojáků zpátky do přístavů na východním pobřeží?

Ve zprávách nechybějí ani odkazy na chov zvířat, jenž je v různých kempech provozován pro účely obživy vojáků – ideální semeniště influenzy: prasata a drůbež v bahně přeplněných masových ubikací a stanových táborů, obklopených tisíci koni jízdního vojska, vše dohromady na omezeném, stěsnaném prostoru a v symbióze s muži v uniformě, jak ji nadiktovala válka.

Názorná demonstrace na stanici Červeného kříže ve Washingtonu, D. C., v době pandemie, kolem roku 1918.

Módně oblečený páreček propaguje elegantní ochranné masky proti chřipce. Snímek z 20. let minulého století.

HŘBITOVNÍ KVÍTÍ

Přímo apokalyptické scény se odehrávají na hřbitovech po celém světě, den za dnem sem přivážejí z nemocnic i bytů mrtvol, které se začnou záhy v dlouhých řadách hromadit v márnících a před hřbitovními zdmi. Brzy se začne nedostávat rakví, mrtví musí být pochováváni v jednoduchých bednách stlučených ze starých dveří nebo v provizorních rakvích z kartonu.

V jedné scéně své knihy povídek *Noční můra* vylíčil německý spisovatel Hanns Heinz Ewers roku 1922 dojem z oněch dní, kdy v celé Evropě zaskakovali vojáci jako hrobníci: „V tomto pozdním létě posledního válečného roku táhla kontinentem nákaza, kterou lidé nazvali španělskou chřipkou. Je to jen chřip-

ka, pravily noviny, ovšem opravdu nebezpečná. Mnoho mrtvol se zbarvilo do modročerna – o tom nepsaly noviny nic. Ale každý to věděl. A lidé umírali.

A hrobníci měli spoustu práce. Španělská chřipka přišla i do Egypta. A taky do Andernachu. Sto vojáků přidělili starému Pawlaczekovi na pomoc; řezali prkna, sbíjeli rakve. Jezdili s nimi po městě, sbírali mrtvol; kopali hroby a zahrnovali je. Přes den, v noci – nepřetržitě.“²⁵³

Když počty úmrtí v říjnu drasticky narůstají, dostávají se hřbitovní kapacity i na Olšanských hřbitovech rychle k hranicím možností. V úterý, 15. října leží na Olšanských hřbitovech 82 mrtvol, které nemohou být kvůli nedostatku pracovních sil pohřbeny. Nedostává

se nejen hrobníků, chybí i rakve a vozy na převoz, takže zesnulí jsou často skladováni pět nebo šest dní v márnici nebo v jejím okolí. K pohřbívání mrtvých, kteří se již začínají rozkládat, je možné přistoupit až 19. října, poté co dorazí sapéři ke kopání hrobů,²⁵⁴ což představuje obzvláště za teplých dnů hygienický problém. Šestnáctého října napíše *Venkov*: „Úmrtnost v Praze dostoupila v posledních dnech takové výše, že minulou neděli byl prvý pohřeb na Olšanských hřbitovech o 7. hodině ranní. Pro nedostatek pracovních sil a velice značný počet pohřbů nebyly v pondělí ve stanovenou dobu vykopány hroby, takže rakve položeny vedle sebe a teprve po vykopání hrobů vloženy do země.“²⁵⁵

Pohřbívání německých válečných zajatců v Anglii zemřevších na španělskou chřipku, 1918/19.

v prosinci 1919. K té se přidal hnisavý zánět plic, s nímž se lékaři snažili vypořádat opakovanými operacemi – marně. Po převezení jejích tělesných pozůstatků do Marseille odpočívá Deslysová na hřbitově Saint-Pierre v bezprostřední blízkosti rovněž na chřipku zemřelého básníka Edmonda Rostanda. Po mimořádně mírném předjaří nabývá chřipka počátkem roku 1920 na síle i v Německu a ve Švýcarsku. Mezi oběti pneumonie způsobené chřipkou v Mnichově je 14. června sociolog Max Weber.

Podle *Wiener Medizinische Wochenschrift* se influenza na začátku roku 1920 vrátila zpátky i do Rakouska. Civilní zdravotnická zařízení jsou přeplněna a další pacienti s chřipkou nemohou prakticky přijímat. Profesor dr. Julius Tandler, státní podtajemník pro zdraví lidu mladé republiky, nařídí, aby ve špitálech s válečnými raněnými a invalidy bylo dáno k dispozici 600 lůžek pro potřeby umístění civilních pacientů s chřipkou.³¹⁴ Také v Praze a v českých zemích se chřipka vzedme naposledy a vyžádá si v tomto roce dokonce výrazně více obětí než v předcházejícím roce 1919. V oběžníku Zemské správy politické se píše, že se od ledna objevují „případy těžší s prudkým horečnatým začátkem, nebo také s nenápadnou horečkou, jejichž zvláštností bylo duševní rozčilení

LEVÁ STRANA: Fotografie slavné francouzské tanečnice a varietní zpěvačky Gaby Deslysové.

NAHOŘE: Zástupy lidí na pohřbu Gaby Deslysové, která zemřela na chřipku, před kostelem Notre-Dame-de-Grace v Paříži, 8. února 1920. DOLE: Pohřební vůz Gaby Deslysové, 1920.